9-47

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐՇԱԿ ԱՐԹՈՒՐԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ՝ ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ (ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԵՎ «ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ)

Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն, միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2019

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝ **պ.գ.դ. Վ. Հ. Տեր-Մաթևոսյան**

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Ա.Գ. Ավագյան

պ.գ.թ. Վ. Գ. Գեղամյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2019 թ. հուլիսի 30-ին, ժամը 11:00-ին ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈԿ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդի նիստում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2019 թ. հունիսի 19-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտքարտուղար՝ **պ.գ.թ. Գ. Ա. Մարգարյան**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Հասարակության արդիականացման ձևաչափի շուրջ հանրապետականների և պահպանողականների հակադիր հայացքների բախումը ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական պատմության վերջին տասնամյակների կիզակետերից մեկն է: Ավտորիտար արդիականացման արդյունքում ձևավորված հանրապետական Թուրքիայում քաղաքական պահպանողականության ավանդական դրույթներից մեկը՝ «արդիապաշտության հաղթահարումը» վերաիմաստավորվել է միանգամայն ուրույն կերպով: Թուրքական հասարակական մտքին բնորոշ շրջափուլային պահպանողականացումը («conservatization») պարբերաբար բերում է հասարակական բևեռացման՝ վտանգելով հանրային համերաշխման ստատուս-քվոն: Հանրապետականների և պահպանողականների միջև բևեռացումը Թուրքիայի Հանրապետության պատմության ընթացքում մի քանի անգամ լուծվել է բանակի ուղղակի կամ անուղղակի միջամտությամբ: Ընդհանուր առմամբ, Երկրորդ աշխարհամարտին հաջորդող շրջանում բազմակուսակցական քաղաքական համակարգին անցում կատարելուց հետո երկրում տեղ գտած քաղաքական գործընթացների, ինչպես նաև սոցիալ-մշակութային դինամիկայի տրամաբանությունը պայմանավորված է այդ թվում նաև հանրապետականության, պահպանողականության և իսլամի կազմած եռանկյան ներսում առկա ընդհանուր օրինաչափություններով:

Դեռ օսմանյան հասարակության ընտրանու կողմից որոշակիորեն արծարծված պահպանողական գաղափարները քաղաքական դաշտ են բերվել Թուրքիայի առաջին իսկ իրական մրցակցային ընտրություններում, որոնց արդյունքում իշխանության է եկել Ջ. Բայարի և Ա. Մենդերեսի գլխավորած Ժողովրդավարական կուսակցությունը (ԺԿ): ԺԿ իշխանության տասնամյակը (1950-1960 թթ.) ժամանակակից ուսումնասիրողների կողմից հաճախ զուգահեռվում է ներկայում Թուրքիայում իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) և դրա առաջնորդ Ռ. Թ. Էրդողանի ժամանակաշրջանի հետ: Սակայն առավել հաճախ՝ հիշատակող առերևույթ նմանությունների (խարիզմատիկ առաջնորդություն, առաջնորդների անձնական հատկանիշներ և այլն) կողքին, առկա են առավել խորքային (գաղափարական ժառանգականություն, ազատական պահպանողականությունից

ավտորիտարիզմի անցման ընդհանուր օրինաչափություններ և այլն) գործոններ, որոնց մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ բավարար ուշադրություն չի դարձվում: Այս նպատակով երկու առաջնորդների ժամանակաշրջանները հարկավոր է դիտարկել թուրքական պահպանողական մտքի էվոլյուցիայի համատեքստում, ինչը թույլ կտա ավելի ամբողջական պատկերացում կազմել մերօրյա Թուրքիայի քաղաքական գործընթացների տրամաբանության վերաբերյալ:

Չնայած թուրքական պահպանողականության վերաբերյալ մեծաքանակ գրականության առկայությանը՝ այդ շարքում բացակայում են քննվող ժամանակաշրջանների համեմատական վերլուծություն պարունակող համալիր հետազոտություններ, ինչը սույն աշխատանքը արդիական է դարձնում ինչպես պատմագիտության, այնպես էլ քաղաքագիտության տեսանկյունից: Առավել ևս, բացակայում են Մենդերես-Էրդողան զուգահեռները թուրքական քաղաքական պահպանողականության մտքի շարունակականության համատեքստում դիտարկող համապարփակ ուսումնասիրությունները:

Ատենախոսության նպատակը և խնդիրները:

Ատենախոսության նպատակն է՝ ուսումնասիրել Թուրքիայում իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության պաշտոնական գաղափարախոսություն հռչակված պահպանողական ժողովրդավարության հայեցակարգի հիմնական բնութագրերը 1950-1960 թթ. քաղաքական գործընթացների գաղափարական և պատմական համատեքստում:

Ատենախոսության թեմայի ուսումնասիրությունը խնդիր ունի.

- բացահայտել օսմանյան, ապա՝ թուրքական հասարակություններում պահպանողական մտքի ծագման և բարձրացման առանձնահատկությունները,
- անդրադառնալ թուրքական պահպանողականության վրա արևմտյան պահպանողական գաղափարների և հոսանքների ազդեցությանը,
- ներկայացնել հետպատերազմյան Թուրքիայի ժողովրդավարացման գործընթացում պահպանողական գաղափարների մուտքը քաղաքական դաշտ,
- լուսաբանել ԺԿ իշխանության տասնամյակը՝ դրա առաջնորդների և վերջիններիս գաղափարական կողմնորոշման շեշտադրմամբ,
- դիտարկել ԱԶԿ ձևավորումը և վերելքը թուրքական պահպանողական մտքի վերադրսևորման դիտանկյունից,

- քննել պահպանողական ժողովրդավարության հայեցակարգի առանձնահատկությունները,
- զուգահեռներ անցկացնել Թուրքիայի պատմության «մենդերեսյան» և «էրդողանական» փուլերի միջև՝ վերհանելով ընդհանուր օրինաչափություններ:

Ատենախոսության գիտական նորույթը:

Ատենախոսությունն առաջին փորձն է հնարավորինս ամբողջական և համակողմանիորեն ներկայացնել Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական դիսկուրսում, ինչպես նաև գիտական հանրույթի շրջանում պարբերաբար քննարկվող Մենդերես-Էրդողան համեմատության հիմնավորումը՝ բացատրելով այն թուրքական պահպանողականության շարունակականությամբ, ազատական պահպանողականությունից ավտորիտարիզմի անցման ընդհանուր օրինաչափություններով և խարիզմատիկ առաջնորդության՝ թուրքական քաղաքական դաշտի համար բնորոշ դրսևորումներով:

Կարելի է նշել, որ սույն աշխատանքում օգտագործվել են նշանակալի թվով արխիվային նյութեր, որոնք կա՛մ առաջին անգամ են մտցվում գիտական շրջանառության մեջ, կա՛մ բերված տեքստում ներկայացվում են նոր լույսի ներքո:

Ատենախոսության ժամանակագրական շրջանակները:

Ժամանակագրական առումով ատենախոսությունն ընդգրկում է ԺԿ (1946 թ. հունվարի 7-ից՝ 1960 թ. սեպտեմբերի 29-ը) և ԱԶԿ (2001 թ. օգոստոսի 14-ից՝ մեր օրերը) գործունեության շրջանները: Անհրաժեշտ է նշել, սակայն, որ ժամանակագրական ստորին և վերին այս շեմերը պայմանական են: Թուրքական պահպանողականության զարգացման դինամիկան հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել նաև դրա նախընթաց շրջանները: Իսկ խնդրո առարկա կուսակցությունների կայացումը աշխաանքում քննարկվում է նախորդող իրադարձությունների պատմական համատեքստում:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հենքը:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքը պատմահամեմատական մեթոդն է՝ կիրարկված աղբյուրների և գրականության համադրման, քննական վերլուծության մոտեցմամբ: Աշխատանքը գրելիս օգտագործվել են նաև պատմագիտական ուսումնասիրման ընդհանուր՝ ժամանակագրական և պատմական պարբերացման գործիքակազմերը:

Հետազոտական որոշ խնդիրների լուծման համար օգտագործվել են Մ. Ալբվաքի «հավաքական հիշողության» և Վ. Լիպմանի ու Է. Բերնեյսի «կառավարվող ժողովրդավարության» տեսությունները:

Ատենախոսության կիրառական նշանակությունը:

Աշխատանքը կարող է կիրառական նշանակություն ունենալ Թուրքիայի Հանրապետության պատմության, պահպանողականության պատմության վերաբերյալ հետագա պատմագիտական և քաղաքագիտական հետազոտությունների համար:

Ատենախոսության դրույթներն ու եզրակացությունները կարող են օգտակար լինել արևելագետների, պատմաբանների, միջազգայնագետների, համար՝ մասնավորապես, ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական տեղաշարժերը դիտարկելու և բացատրելու համատեքստում:

Ատենախոսության փորձաքննությունն ու պաշտոնական հավանությունը

Ատենախոսությունը քննարկվել և հրապարակային պաշտպանության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության ամբիոնի կողմից:

Ուսումնասիրության հիմնական դրույթներն ու եզրահանգումները լուսաբանվել են հեղինակի հրատարակված գիտական հոդվածներում:

Աղբյուրների և գրականության տեսություն:

Ատենախոսության թեմայի գիտական համակողմանի ուսումնասիրությունը պահանջում է տարաբնույթ աղբյուրների օգտագործում, այդ թվում՝ արխիվային և հրապարակված փաստաթղթեր, կուսակցական հրատարակություններ, ժամանակակիցների վկայություններ, պարբերական մամուլ, թեմային և հարակից ժամանակաշրջաններին նվիրված մասնագիտական ուսումնասիրություններ, գեղարվեստական-փաստագրական ստեղծագործություններ, վիզուալ նյութեր և այլն:

Աղբյուրների առաջին խումբը քննվող ժամանակաշրջանի արխիվային նյութերն են: Աշխատանքում օգտագործվել են Թուրքիայի վարչապետին կից

գործող հանրապետական արխիվում[1] պահվող նյութեր, որոնցից որոշներն առաջին անգամ են դրվում գիտական շրջանառության մեջ: Ատենախոսության որոշ խնդիրների լուսաբանման համար օգտագործվել են ԱՄՆ պետքարտուղարության[2] և Կենտրոնական հետախուզական վարչության[3] արխիվային նյութերը:

Քննվող ժամանակաշրջանի որոշ անցքերի ներկայացման ընթացքում օգտագործվել են Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի նիստերի արձանագրություններն[4] և ԹՀ պաշտոնաթերթի[5] համապատասխան թողարկումները: Օգտագործված աղբյուրների շարքում արժեքավոր են ԺԿ կանոնադրությունը և Մենդերեսի գլխավորած կառավարությունների ծրագրերը[6], կուսակցական ժողովների քննարկումների սղագրությունները[7], ինչպես նաև կուսակցական գործիչների ելույթների ժողովածուները[8]:

ԺԿ իշխանության ժամանակահատվածի հասարակական-քաղաքական կյանքի անցուդարձերի լուսաբանման տեսանկյունից զգալի չափով օգտագործվել են թուրքական պարբերական մամուլի հրապարակումները: Ատենախոսության համար առաջնային կարևորություն են ներկայացնում «Զաֆեր», «Ուլուս», «Ջումհուրիյեթ», «Վաթան», «Թան», «Միլլիյեթ» և հայալեզու «Ժամանակ»

---

[1] *T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.* Ատենախոսության պատրաստման ընթացքում այն վերակազմակերպվել է և նյութերն այժմ գտնվում է ԹՀ նախագահի աշխատակազմի պետական արխիվների վարչության հաշվեկշռում (*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*):

[2] *U.S. National Archives, Turkey: Records of the U.S. Department of State,* **LaFantasie G. (ed.),** *Foreign relations of the United States, 1958-1960. Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey*, vol. X, part 2, U.S. Government Printing Office, 1958-1960.

[3] *U.S. Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act Electronic Reading Room.*

[4] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı (Zabıt Ceridesi).*

[5] *T.C. Resmi Gazete.*

[6] *DP Program ve Tüzüğü*, İstanbul, 1946, **Arar İ. (der.),** *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul, 1968.

[7] *Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları.*

[8] **Şahingiray Ö.Ş.** (der.), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, 6 cilt , İstanbul, 1999, **Kılçık H.,** *Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, 9 cilt , Ankara, 1991, **Erdoğan R.T.,** *Ülke Konuşmaları*: 2003-2007, cilt 4, Ankara, 2008:

թերթերի հրապարակումները, քանի որ, ներկայացնելով գաղափարական տարբեր ուղղվածություններ, վերջիններս գործնականում ընդգրկում են հասարակական հոլովույթում առկա բոլոր տրամադրությունները: ԱԶԿ իշխանության ժամանակահատվածի, ինչպես նաև Մենդերես-Էրդողան համեմատական քննության համար մեծ ծավալով դիտարկվել են թուրքական և արտասահմանյան ժամանակակից ՁԼՄ-ների հրապարակումներ ևս:

Աղբյուրների առանձին խումբ են կազմում քննվող դեպքերի ժամանակակիցների ու իրադարձությունների անմիջական մասնակիցների հուշերը, վկայությունները և փաստագրական աշխատանքները: Մասնավորապես, օգտագործվել են թուրք հայտնի պետական և հասարակական-քաղաքական գործիչներ Ջ. Բայարի, Ռ. Քորալթանի, Ս. Աղաօղլուի, Յ. Ք. Քարաոսմանօղլուի, Ն. Ֆ. Քըսաքյուրեքի, Ա. Է. Յալմանի և այլոց հուշերը[9]: Հաշվի առնելով դրանցում շարադրված անձնական հիշողությունների սուբյեկտիվ բնույթը՝ այդ աշխատանքները դիտարկվում են բացառապես որպես առանձին անձանց ընկալումներ, այլ ոչ թե որպես պատմական իրողությունների բացահայտման աղբյուր:

Հարկ է առանձնացնել Մենդերես քաղաքական գործչի անձին և գործունեությանը նվիրված աշխատությունները: Ի. Գիրգինի «Ադնան Մենդերես» խորագրով գիրքը[10], տպագրված լինելով դեռ ԺԿ իշխանության տարիներին, Թուրքիայի վարչապետի քաղաքական դիմանկարի առաջին փորձն է, թեև բովանդակային իմաստով շարադրված է խիստ սուբյեկտիվ դիտանկյունից: Մենդերեսին անդրադարձող թերևս ամենահայտնի գիրքը թուրք հայտնի մտավորական և գրող Շ. Ս. Այդեմիրի «Մենդերեսի դրաման» ծավալուն աշխատանքն է[11]: Չնայած շարադրանքի գերազանցապես գեղարվեստական բնույթին՝ այն հետաքրքիր է՝ հատկապես հաշվի առնելով դրանում բերված

[9] **Bayar C.,** *Başvekilim Adnan Menderes*, İ. Bozdağ (ed.), İstanbul, 1986, **նույնի** *Ben de Yazdım*, 8 cilt , İstanbul, 1965-1972, **Ertepınar C. (ed.),** *Refik Koraltan: Bir Politikacının Anıları Her Şey Vatan İçin*, Ankara, 1999, **Ağaoğlu S.,** *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967, **նույնի** *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, İstanbul, 2013, **Karaosmanoğlu Y.,** *Politikada 45 yıl*, İstanbul, 1968, **Kısakürek N.F.,** *Benim Gözümde Menderes*, İstanbul, 1998, **Yalman A.E.,** *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, cilt 2, , İstanbul, 1971.

[10] **Girgin İ.,** *Adnan Menderes*, İzmir, 1958.

[11] **Aydemir Ş.S.,** *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, İstanbul, 2000.

Մենդերեսի մտերիմներից որոշների անանուն վկայությունները: Այդեմիրի գրքի որոշ թեզերին հակադրվում է հետագայում Թուրքիայի ազգային կրթության նախարարի պաշտոնը զբաղեցրած Օ. Ջ. Ֆերսոյի «Ժամանակաշրջանին իր անունը տված վարչապետ Ադնան Մենդերեսը» աշխատությունը[12], որն ուշագրավ է, քանի որ հեղինակը տեղեկություններ է ստացել Մենդերեսի ընտանիքից, մասնավորապես՝ նրա կին Բերինից: Թեմայի շուրջ օգտակար են նաև Ա. Թունջերի, Մ. Սարոլի, Ա. Դիլիփաքի աշխատությունները[13]:

1950-1960 թթ. Թուրքիայի քաղաքական գործընթացների ուսումնասիրման տեսակետից զգալի արժեք են ներկայացնում դանիացի հետազոտող Մ. Պելտի աշխատանքները[14]: Ատենախոսության մեջ կարևորվել են նաև Թուրքիայի պատմության տարբեր փուլերն ընդգրկող՝ Է. Ցյուրխերի, Ջ. Վանդերլիպպեի, Ի. Թուրանի, Ֆ. Ահմադի, Ք. Քարփաթի, Բ. Լյուիսի, Ու. Հեյլի, Ու. Վեյքերի, Թ. Թունայայի, Ջ. Էրօղուլի, Ր. Բուրչակի, Մ. Ալբայրաքի, Ս. Յուշելի, Թ. Թոքերի, Հ. Օքթայի, Դ. Վդովիչենկոյի, Ա. Միլլերի, Ն. Կիրեևի աշխատություններն[15] ու

[12] **Fersoy O.C.,** *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul, 1978.

[13] **Tuncer A.,** *Modern Türkiye'nin mimarı: Adnan Menderes*, İzmir, 1958, **Sarol M.,** *Bilinmeyen Menderes*, cilt 1-2, İstanbul, 1983, **Dilipak A.,** *Menderes Dönemi*, İstanbul, 1990.

[14] **Pelt M.,** *Military Intervention and a Crisis of Democracy in Turkey: The Menderes Era and its Demise*, I.B Tauris, 2014, ***նույնի*** *Adnan Menderes, Islam, and His Conflict with the One-Party Era Establishment*, in D. Jung and C. Raudvere (ed.), Religion, Politics, and Turkey's EU Accession, Palgrave Macmillan, 2008, pp. pp 91-113:

[15] **Zürcher E.J.,** *Turkey: A Modern History*, 4th ed., I.B. Tauris, 2017, **VanderLippe J.M.,** *The Politics of Turkish Democracy: Ismet Inonu and the Formation of the Multi-Party System 1938-1950*, New York, 2005, **Turan İ.,** *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*, Oxford, 2015, **Ahmad F.,** *The Making of Modern Turkey*, Routledge, 1993, **նույնի** *The Turkish Experiment in Democracy*, Westview Press, 1977, **Karpat K.H.,** *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, 1959, **Hale W.,** *Turkish Politics and the Military*, Routledge, 1994, **նույնի** *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, 2013, **Weiker W.,** *The Turkish Revolution 1960-1961: Aspects of Military Politics*, Brookings Institution, 1963, **Tunaya T.Z.,** *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859 – 1952*, İstanbul, 1952, **Eroğul C.,** *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1990, **Burçak R.S.,** *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Ankara, 1979, **Albayrak M.,** *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, 2004, **Yücel S.,** *Demokrat*

քննվող ժամանակաշրջանի անցքերն ընդգրկող կոլեկտիվ մենագրությունները[16] և հոդվածները[17]:

ԺԿ իշխանության ժամանակաշրջանը ավելի լայն պատմական համատեքստում դիտարկելու համար հատկապես օգտակար են եղել հայ ուսումնասիրողներ Ռ. Մելքոնյանի, Վ. Տեր-Մաթևոսյանի, Ա. Դումանյանի աշխատությունները[18]: Առանձին հիշատակման է արժանի ակադեմիկոս Ռ.

Parti, İstanbul, 2001, **Toker M.**, *Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları (1944-1973)*, cilt 1-5, Ankara, 1991, **Oktay H.E.**, *Yaslı ada*, İstanbul, 2006, **Вдовиченко Д.И.**, *Борьба политических партий в Турции (1944-1965 гг.)*, Москва, 1967, **Миллер А.Ф.**, *Очерки новейшей истории Турции*, Москва-Ленинград, 1948, **Киреев Н.Г.**, *История Турции: XX век*, Москва, 2007.

[16] **Heper M., Sayari S.**, *Political Leaders and Democracy in Turkey*, Lexington Books, 2002, **Birand M., Dündar C., Çaplı B.**, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, 1991, **Tanyeli H., Topsakaloğlu A.**, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi: 1945-1958*, 2 cilt, Ankara, 1959, **İpekçi A., Coşar Ö**, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul, 1965, **Гасратян М.А., Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А.**, *Очерки истории Турции*, Москва, 1983, **Данилов В.И. (отв. ред.)**, *Эволюция политических систем на Востоке. Иран, Пакистан, Турция: традиции и демократизация*, Москва, 1999, **Данилов В., Базиянц А.**, *Причины государственного переворота 1960 г.*, Проблемы современной Турции, Москва, 1963, **Гафурова Б., Зубока Л.**, *Хрестоматия по новейшей истории*, т. 3, ч. 1 (1945-1960 документы и материалы), Москва, 1961.

[17] **Reed H.**, *Revival of Islam in Secular Turkey*, The Middle East Journal, vol. 8(3), pp. 267-282, **Lewis G.**, *Turkey: The End of the First Republic*, The World Today, vol. 16(9), 1960, pp. 377-386, **Gunn C.**, *The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful Intervention?*, Cold War Studies, vol. 17, no. 2, 2015, pp. 103-139, **Topçu İ., Akılmak Topçu S.**, *Adnan Menderes'in Yargilanması ve İdami*, Akademik Bakiş, sayı 61, 2017, ss. 59-80, **Armaoğlu F.**, *Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı*, Belleten, c. XL, sayı 227, 1996, ss. 203-226, **Шлыков В.И.**, *Борьба за власть и кризис кемалистского режима в Турции после Второй мировой войны*, Локус: люди, общество, культуры, смыслы, №1, 2017, стр. 57-71.

[18] **Մելքոնյան Ռ.**, *1955 թվականի սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերը (Թուրքիայում քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ բռնությունների հերթական դրսևորումը)*, Արևելագիտության հարցեր, հ. VIII, 2014, էջ 144-156, **նույնի** *Թուրքիայի Հանրապետության խորհրդարանի հայազգի պատգամավորները (1935-1960թթ.)*, Արևելագիտության հարցեր, 2012, հ. VII, էջ 95-102, **նույնի** *Погромы греков и армян в Турции 6-7 сентября 1955 года*, Историческое

Սաֆրաստյանի խմբագրությամբ հրատարակված «Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն» կոլեկտիվ մենագրությունը[19]: 1950-1960 թթ. ներքաղաքական գործընթացների առաջին ուսումնասիրողներից է Ռ. Կոնդակչյանը, ում առաջ քաշած որոշ դրույթներ պատմագիտական հենք են ծառայել սույն աշխատության համար[20]:

Ատենախոսության համար քաղաքական պահպանողականության ուրվագծերը ներկայացնելիս տեսական քաղաքագիտական հիմք են հանդիսացել Ռ. Քըրքի, Ս. Հանթինգթոնի, Ռ. Բուրկի, Է. Հեմիլթոնի, Ս. Անդրեասոնի, Ռ. Սքրուտոնի, Ֆ. Վիլսոնի, Հ. Սեսիլի, Ջ. Կեկեսի ուսումնասիրությունները[21]: Նույն նպատակի համար օգտագործվել են նաև Է. Բըրքի, Ա. դը Տոկվիլի դասական

пространство. Проблемы истории стран СНГ, 2015, №1, стр. 269-275, **Ter-Matevosyan V.**, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*, Palgrave Macmillan, 2019, **Դումանյան Ա.**, *Բանակի դերը Թուրքիայի քաղաքական կյանքում 1920-1970-ական թվականներին. ընդհանուր ակնարկ*, Արևելագիտության հարցեր, հ. XII, 2016, էջ 158-179:

[19] **Սաֆրաստյան Ռ. (խմբ.)**, *Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն*, Երևան, 2014:

[20] **Кондакчян Р.П.**, *Турция: Внутренняя политика и ислам*, Ереван, 1983, **նույնի** *Внутреняя политика Турции (1950-1960)*, Ե.Ղ. Սարգսյան և ուրիշներ (խմբ.), Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. V: Թուրքիա, Երևան, 1970, էջ 5-140:

[21] **Kirk R.**, *The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, 7th ed., Washington, 2001, **Huntington S.P.**, *Conservatism as an Ideology*, The American Political Science Review, vol. 51(2), 1957, pp. 454-473, **Bourke R.**, *What is conservatism? History, ideology and party*, European Journal of Political Theory, vol. 17(1), 2018, pp. 449-475, **Hamilton A.**, *Conservatism*, Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Edition), E.N. Zalta (ed.), https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/conservatism/ [հասանելի է՝ 03.09.2018], **Andreasson S.**, *Conservatism*, in V. Geoghegan, R. Wilford (eds.), Political Ideologies: An Introduction, 4th ed., London, 2014, pp. 47-70, **Scruton R.**, *The Meaning of Conservatism*, 3rd ed., Palgrave, 2001, **Wilson F.G.**, *A Theory of Conservatism*, American Political Science Review, vol. 35(1), 1941, pp. 29-43, **Cecil H.**, *Conservatism*, Williams and Norgate, 1912, **Kekes J.**, *What is Conservatism?*, Philosophy, vol. 72(281), 1997, pp. 351–374.

դարձած հիմնարար աշխատությունները[22]: Թուրքական պահպանողականության ձևավորման պատմական հիմքերի բացահայտման տեսակետից կարևորվել է «Քաղաքական միտքը ժամանակակից Թուրքիայում» շարքի՝ Ա. Չիղդեմի խմբագրությամբ լույս տեսած «Պահպանողականություն» ծավալուն հատորը[23], որում թուրքական պահպանողականությունը ներկայացված է ամենատարբեր դիտանկյուններից: Հանրապետական շրջանի պահպանողականության դրսևորումների տիպաբանական առանձնահատկություններն ուսումնասիրվել են քեմալական մտավորականության պահպանողական ներկայացուցիչներ Ի.Հ. Բալթաջըօղլուի, Փ. Սաֆայի, Հ. Զ. Ուլքենի և Մ. Շ. Թունչի տեսական աշխատությունների[24] վերլուծության միջոցով: Պահպանողական գաղափարախոսության որոշ նրբություններ բացահայտվել են ակադեմիկոս Ռ. Սաֆրաստյանի, Մ. Մարգարյանի և Ալ. Սաֆարյանի աշխատանքների օգտագործմամբ[25]:

Իբրև «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության պաշտոնական գաղափարախոսություն՝ պահպանողական ժողովրդավարության հայեցակարգի քննության ընթացքում առանցքային է Ռ. Թ. Էրդողանի նախկին քաղաքական

[22] **Burke E.,** *Reflections on the Revolution in France: A Critical Edition*, J.C.D. Clark (ed.), Stanford University Press, 2001, **De Tocqueville A.,** *The Old Regime and the Revolution, vol 1: the Complete Text,* F. Furet and F. Mélonio (ed.), Chicago and London, 2015.

[23] **Çiğdem A. (ed.)**, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, cilt 5 – Muhafazakârlık*, İstanbul, 2003.

[24] **Baltacıoğlu İ.H.,** *Tarih ve Terbiye*, İstanbul, 1933, **նույնի** *Türke Doğru*, İstanbul, 1943, **Safa P.,** *Türk inkılabına bakışlar*, İstanbul, 1938, **նույնի** *Seçmeler*, Ankara, 1970, **նույնի** *Doğu-Batı Sentezi*, İstanbul, 1963, **նույնի,** *Din, İnkılap, İrtica*, İstanbul, 1999, **Ülken H.Z.,** *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. baskı, İstanbul, 1979, **նույնի** *Veraset ve Cemiyet*, İstanbul, 1957, **Tunç M.Ş.,** *Bir Din Felsefesine Doğru*, İstanbul, 1959, *Descartes Kongresine Hitab*, Bilgi, sayı 11(132), 1958, s. 16-17.

[25] **Safrastyan R.,** *Modern conservatism as a world perception and political movement: the case of American neocons and paleocons*, Իմաստություն, հ. 2(11), 2014, էջ 97-103, **նույնի,** *Պահպանողականությունն ԱՄՆ-ում*, Մ. Մարգարյան, Ռ. Սաֆրաստյան, Մ. Լալայան, Պահպանողական հոսանքներ և գաղափարներ, Երևան, 2010, էջ 21-41, **Մարգարյան Մ.,** *Պահպանողականություն*, Մ. Մարգարյան, Ռ. Սաֆրաստյան, Մ. Լալայան, Պահպանողական հոսանքներ և գաղափարներ, Երևան, 2010, էջ 4-21, **Սաֆարյան Ալ.,** *Հիյա Գյոքալփը և «Թյուրքականության հիմունքները»*, Երևան, 2012

խորհրդական Յալչընն Աքդողանի «Պահպանողական ժողովրդավարություն» աշխատությունը[26], որն, ըստ էության, կուսակցության քաղաքական ինքնության հռչակագիրն է: Տեսական մեծ արժեք է ներկայացնում նաև 2004 թ. հունվարին ԱԶԿ հովանու ներքո Ստամբուլում կայացած «Միջազգային պահպանողականություն և ժողովրդավարություն» թեմայով սիմպոզիումի նյութերի ժողովածուն[27]:

Պահպանողական ժողովրդավարության հայեցակարգի և դրանում տեղի ունեցող փոփոխությունների համակողմանի հետազոտման ընթացքում օգտակար են եղել հայալեզու[28], թուրքալեզու[29], անգլալեզու[30] և ռուսալեզու[31] մեծ թվով

[26] **Akdoğan Y.,** *Muhafazakar Demokrasi*, Ankara, 2003.

[27] *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu*, İstanbul, 2004

[28] **Տեր-Մաթևոսյան Վ.,** *Թուրքիան 2008–2011 թթ.: Քաղաքական փոխակերպումների հիմնական առանձնահատկությունները,* Ժամանակից Եվրասիա, հ. 1, 2012, էջ 11-40:

[29] **Uluçakar M.,** *Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme*, Alternatif Politika, sayı 10(3), 2018, ss. 349-373, **Fedayi C.,** *AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin*, Muhafazakâr Düşünce, sayı 1(1), 2004, ss. 149-163, **Bora T.,** *AKP ve Muhafazakâr Demokratlığın Sınırları*, Karizma, sayı 5(17), 2004, ss. 37-42, **Yalsızuçanlar S.,** *Islamcı/Milliyetçi/Sağ Siyaset'in yeni adı: Muhafazakâr Demokrasi*, Karizma, sayı 17, 2004, ss. 93-96.

[30] **Çağliyan-İçener Z.,** *The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation?*, Turkish Studies, vol. 10(4), 2009, pp. 595-612, **Alpan B.,** *From AKP's 'Conservative Democracy' to 'Advanced Democracy': Shifts and Challenges in the Debate on 'Europe'*, South European Society and Politics, vol. 21(1), 2016, pp. 15-28, **Rogenhofer J.M.,** *Antidemocratic Populism in Turkey after the July 2016 Coup Attempt*, Populism, vol. 1(2), 2018, pp 116-145.

[31] **Матюхин В.В.,** *Доминирование Партии справедливости и развития в турецком политическом процессе: идеологический аспект*, Вестник РУДН, серия Политология, 2016, №2, стр. 25-38, **Галкина Е.В., Хасанов Р.Ш.,** *Идеологическое измерение партийно-политического пространства современной Турции*, Вестник ВолГУ, серия История, 2015, №6, стр. 38-46, **Хасанов Р.Ш.,** *Трансформация партийной системы современной Турции*, ПОЛИТЭКС, 2017, №1, стр. 56-69, **նույնի** *Стабильность и изменения в партийной системе Турецкой республики*, Общество: политика, экономика, право, 2017, №8, стр. 31-34.

աղբյուրներ: Ժամանակակից Թուրքիայում Ա. Մենդերեսի կերպարի դրսևորումների ուսումնասիրման գործում կիրառվել են գեղարվեստական ֆիլմեր և հեռուստապատումներ[32]:

Ատենախոսության տարբեր դրույթների մշակման ընթացքում օգտագործվել են հայ և օտարերկրացի մի շարք հետազոտողների ատենախոսություններ[33]:

Աշխատանքի կառուցվածքն ու բովանդակությունը:

---

[32] *«Մառախուղ»* (թրք.՝ «Sis», 1988 թ., ռեժիսոր՝ Զ. Լիվանելլի, https://www.imdb.com/title/tt0262307/ [հասանելի է՝ 07.03.2019]), *«Գլխաշորիս վրայի ժանյակավոր վարդը»* (թրք.՝ «Çemberimde Gül Oya», 2004-2005 թթ., Զաղան Ըրմաք, https://www.imdb.com/title/tt0424754/ [հասանելի է՝ 07.03.2019]), *«Հիշի՛ր, սիրելիս»* (թրք.՝ «Hatırla Sevgili», 2006-2008 թթ., ռեժիսորներ՝ Ումմյու Բուհրան և Ֆարուք Թեբեր, https://www.imdb.com/title/tt0878797/ [հասանելի է՝ 07.03.2019], *«Ես նրան շատ էի սիրում»* (թրք.՝ «Ben Onu Çok Sevdim»), 2013-2014 թթ., ռեժիսորներ Մեհմեթ Բահադըր Էր և Էյլեմ Քոզա, https://www.imdb.com/title/tt5736118/ [հասանելի է՝ 07.03.2019]):

[33] **Մկրտչյան Տ.,** *Քաղաքական պահպանողականության ձևավորումը Անգլիայում (18-րդ դարի երկրորդ կես – 19-րդ դարի սկիզբ),* ԻԳ.00.01 թ.գ.թ. ատենախոսություն, ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2015, **Գեղամյան Վ.,** *Սոցիալ-մշակութային դինամիկան Թուրքիայում Ի. Ինոնյուի նախագահության շրջանում (1938-1950 թթ.),* Է.00.02 պ.գ.թ. ատենախոսություն, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2017, **Yiğit A.,** *Celal Bayar and Political Leadership, 1937-1960,* PhD Dissertation, İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of Political Science, Ankara, 2013, **Жирнов Н.Ф.,** *Политические идеи консерватизма в наследии Эдмунда Бёрка: преемственность и развитие,* дис. д-ра полит. наук: 23.00.01, Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, Москва, 2009, **Safi İ,** *Türkiye'de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışları,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2015, **İnan S.,** *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950),* Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, **Şeyhanlıoğlu H.,** *Demokrat parti ve siyasal muhafazakarlık,* Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, 2009.

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից՝ համապատասխան ենթագլուխներով, եզրակացություններից և օգտագործված աղբյուրների ու գրականության ցանկից:

Ներածության մեջ հիմնավորվում է ատենախոսության թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են աշխատանքի հիմնական նպատակները, գիտական նորույթը, կիրառական նշանակությունը, ինչպես նաև օգտագործված աղբյուրների և գրականության տեսությունը:

Ատենախոսության **«ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ. ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ»** վերնագրով առաջին գլուխը բաղկացած է երեք ենթագլխից, որոնցից առաջինում՝ *«Պահպանողականությունն իբրև քաղաքական փիլիսոփայություն. ծագումը և հիմնական առանձնահատկությունները»,* ներկայացված են քաղաքական պահպանողականության ձևավորման պատմական և գաղափարական բնութագրիչները, անդրադարձ է կատարվում պահպանողական մտքի առավել ազդեցիկ ներկայացուցիչների որոշ աշխատություններին: *«Թուրքական պահպանողականության ձևավորման պատմական հիմքերը»* վերնագրով երկրորդ ենթագլուխն անդրադառնում է թուրքական պահպանողականության կայացման վրա օսմանյան ժառանգության ազդեցությանը, հանրապետական շրջանում քեմալականության ու պահպանողականության փոխհարաբերությունների խնդրին և ներկայացնում հաջորդող տասնամյակների քաղաքական հոլովույթում պահպանողական գաղափարների ներդրման նախադրյալները: *«Պահպանողականության դասական և թուրքական մոդելների առնչակցությունը. նմանություններ և տարբերություններ»* վերնագիրը կրող երրորդ ենթագլխում համեմատական քննության են առնվում արևմտյան և թուրքական մոդելի պահպանողականության բնորոշիչ առանձնահատկությունները, բացատրվում է թուրքական պահպանողական մտածողության տարբերակիչ գծերի ընդհանուր տրամաբանությունը:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը վերնագրված է **«ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒԺ. ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ»**: *«ԺԿ ընդդիմադիր շրջանն ու կայացման անձնային խորապատկերը. Ջելալ Բայար և Ադնան Մենդերես»* վերնագրով առաջին ենթագլխում ներկայացված են

Ժողովրդավարական կուսակցության ստեղծման հանգամանքները, անցումը բազմակուսակցական քաղաքական համակարգին և քաղաքական հակադիր ճամբարների փոխհարաբերությունները: Երկրորդ ենթագլխում, որը վերնագրված է *«ԺԿ իշխանության տարիները՝ քաղաքական պահպանողականության հիմնական սկզբունքների դիտանկյունից»*, Մենդերեսի կառավարության գործունեությունը մեկնաբանվում է քաղաքական պահպանողականության հիմնադրույթների լույսի ներքո: Ենթագլխում առանձնահատուկ տեղ է հատկացված հայ համայնքի հետ Թուրքիայի վարչապետի հարաբերություններին: *«ԺԿ իշխանության տապալումը. մայիսի 27-ի ռազմական հեղաշրջումը»* վերնագրով երրորդ ենթագլուխը ժամանակակիցների կողմից «ամենաճշգրիտ, ամենաարդյունավետ ու ամենաարագ» քաղաքական գործողություն բնորոշված 1960 թ. ռազմական հեղաշրջման նախադրյալների, պատճառների ու հետևանքների ուսումնասիրությունն է:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը կրում է **«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՐՕՐՅԱ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»** վերնագիրը: *ԱՀԿ ստեղծման և կայացման պատմական համատեքստը»* վերնագրով ենթագլխում քննության են առնվում ներկայիս Թուրքիայի իշխող քաղաքական ուժի ստեղծման և դրա գաղափարական առանձնահատկությունների ձևավորման նախադրյալները՝ կուսակցության առաջնորդ Ռ. Թ. Էրդողանի խարիզմատիկ առաջնորդության դիտանկյունից: Երկրորդ ենթագլխում, որը կրում է *«Պահպանողական ժողովրդավարությունն իբրև ԱՀԿ պաշտոնական գաղափարախոսություն»* վերնագիրը, համակողմանիորեն քննարկվում են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության քաղաքական ինքնություն հռչակված գաղափարախոսության տիպաբանական յուրահատկությունները՝ Թուրքիայում պահպանողական մտքի շարունակականության գաղափարի լույսի ներքո: *«Մենդերեսի կերպարը ժամանակակից Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական հոլովույթում»* վերնագրով երրորդ ենթագլխում քննվում են Ա. Մենդերեսի քաղաքական կերպարի միֆականացման փորձերը, ներկայացվում են Ռ. Թ. Էրդողանի հրապարակային ելույթներում Թուրքիայի նախկին վարչապետին արված անդրադարձները, թուրքական հասարակության շրջանում Մենդերեսի վերաբերյալ հավաքական հիշողությունների դրսևորումները, ինչպես նաև

վերլուծվում են իբրև պահպանողական գաղափարներ դավանող խարիզմատիկ առաջնորդ՝ Մենդերեսի և Էրդողանի նմանություններն ու տարբերությունները:

Եզրակացություն բաժնում ամփոփվել են ատենախոսության հիմնական եզրահանգումները.

- Չնայած օսմանյան որոշակի գաղափարափիլիսոփայական ժառանգության առկայությանը՝ քաղաքական պահպանողականության աստիճանական վերելքը Թուրքիայի Հանրապետությունում բացատրվում է քեմալական ռեժիմի իշխանության առաջին տարիներին իրականացվող օսմանյան ավանդական հասարակության արդիականացման գաղափարական հիմնավորման ճանապարհին տեսական նոր ուղղությունների ուսումնասիրության ակտիվացմամբ:
- Պետականաստեղծման և ազգաստեղծման քեմալական գաղափարների ազդեցությամբ պահպանողական քաղաքական հայացքներ ունեցող և միաժամանակ մոդեռնիստական կենսափիլիսոփայություն դավանող մի շարք գործիչների կողմից թուրքական քաղաքական դիսկուրս են բերվում պահպանողական մոդեռնիզմի գաղափարները՝ իբրև սոցիալական կապերն ու հասկացությունները նոր ձևին համապատասխանեցնելու ջանք:
- Երկրորդ աշխարհամարտից հետո Թուրքիայում բազմակուսակցական քաղաքական համակարգի ներդրումից հետո բարենպաստ պայմաններ են ստեղծվում առաջին պահպանողական քաղաքական ուժի ասպարեզ գալու համար: Պահպանողական տարրերով ժողովրդավարության և կուսակցության ղեկավարությանը բնորոշ խարիզմատիկ առաջնորդությունը կանխորոշեցին Ժողովրդավարական կուսակցության հաջողությունը երկրի առաջին մրցակցային ընտրություններում:
- Ժողովրդավարական կուսակցության իշխանության շրջանը (1950-1960 թթ.) նշանավորվում է հանրապետականության և պահպանողականության գաղափարական և քաղաքական դիմակայությամբ: ԺԿ պահպանողականության մոտեցումներն առավել ցայտուն են արտահայտվում քեմալական աշխարհիկության և հեղափոխականության թեզերի վերաիմաստավորման հարցերում:
- ԺԿ կառավարման տարիներին գրանցվում է աստիճանական անցում ազատական պահպանողականությունից ավտորիտարիզմի: Կուսակցության առաջնորդ Ա. Մենդերեսի անվան շուրջ ձևավորվում է

ամբողջատիրական ռեժիմներին բնորոշ անձի պաշտամունք՝ հիմնված վերջինիս խարիզմատիկ առաջնորդության վրա:

- Իսլամի և արդիականացման հարցերի շուրջ պահպանողականության և հանրապետականության գաղափարական առճակատման հետևանքով թուրքական հասարակության շրջանում առաջացած բևեռացումը 1960 թ. մայիսի 27-ին լուծվում է ռազմական հեղաշրջման ճանապարհով՝ դուռ բացելով Թուրքիայի քաղաքական կյանքում բանակի հետագա միջամտությունների համար:
- Հեղաշրջման արդյունքում կախաղան բարձրացված վարչապետ Մենդերեսի կերպարը հետագայում պարբերաբար քաղաքականացվում է՝ թուրքական պահպանողական մտքի զարգացման տարբեր փուլերում օգտագործվելով տարբեր գործիչների և ուժերի կողմից: Նրա մասին հիշողությունը խորը դաջվել է թուրքական հանրային հիշողության մեջ՝ մինչև մեր օրերն արտահայտվելով հասարակա-քաղաքական կյանքի տարբեր դրսևորումներում:
- 2001 թ. ստեղծված «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը թուրքական պահպանողականության շարունակականության հերթական օրինակն է, որ գալիս է ապացուցելու, որ Թուրքիայում ազգայնականությունը, պահպանողականությունն ու իսլամականությունը ոչ թե դիրքորոշում են, այլ՝ վիճակներ, նյութի վիճակների նման՝ պատրաստ հարմար պահի փոխակերպվելու մեկը մյուսի:
- ԱԶԿ կողմից առաջ քաշված պաշտոնական գաղափարախոսական հայեցակարգը՝ պահպանողական ժողովրդավարությունը, չնայած նոր «փաթեթավորմանը», ներկայացնում է թուրքական քաղաքական մտքի պատմության հիմնական երակներից մեկը: Ինչպես և ԺԿ դեպքում, աստիճանական անցումը ավտորիտարիզմի բերել է մենիշխանության մի նոր դրսևորման, որն աշխատանքի մեջ պայմանականորեն անվանվում է «էրդողանիզմ»:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

1. 1960 թ. թուրքական ռազմական հեղաշրջմանն ԱՄՆ-ի ներգրավվածության հարցի շուրջ, *Արևելագիտության հարցեր*, №12, 2016, էջ 180-195:
2. 1960 թ. Թուրքիայի ռազմական հեղաշրջման արտացոլումը Ստամբուլի «Ժամանակ» օրաթերթի էջերում, *Արևելագիտության հարցեր*, №12, 2016, էջ 31-47:
3. 1950-1960 թթ. Թուրքիայի իշխող ժողովրդավարական կուսակցության և Բեքթաշի սուֆիական միաբանության փոխհարաբերությունների շուրջ, *Արաբագիտական ուսումնասիրություններ*, №10, 2018, էջ 47-60:
4. Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքության և թուրքական իշխանությունների փոխհարաբերությունները վարչապետ Ադնան Մենդերեսի հետ Գարեգին Տրապիզոնցի պատրիարքի անձնական շփումների համատեքստում, *Արևելագիտության հարցեր*, №14, 2018, էջ 166-178:
5. «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության կայացման գաղափարական համատեքստը. պահպանողական ժողովրդավարությունն իբրև քաղաքական ինքնություն, *Արևելագիտության հարցեր*, №14, 2018, էջ 220-230:
6. Բերգսոնական գաղափարների ազդեցությունը Թուրքիայում հանրապետական պահպանողականության ձևավորման վրա, *Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն*, №2(29), 2019, էջ 85-96:

ГЕВОРКЯН АРШАК АРТУРОВИЧ

КОНСЕРВАТИЗМ В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКИХ, ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ (ПЕРИОДЫ ПРАВЛЕНИЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ И ПАРТИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ И РАЗВИТИЯ)

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - «Всемирная история, международные отношения». Защита состоится 30 июля, 2019 г., в 11:00, на заседании специализированного совета 006 «Всемирная история, международные отношения», действующего при Институте востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, Ереван, пр. М. Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена изучению основных характеристик концепции консервативной демократии, провозглашенной официальной идеологией правящей в Турции Партии справедливости и развития в идеологическом и историческом контексте политических процессов 1950-1960гг. Целью диссертации является изучение особенностей зарождения и становления консервативных мыслей в османском, а позднее в турецком обществе и проведение параллелей между эпохами Аднана Мендереса и Реджепа Тайипа Эрдогана, выявляя общие закономерности. Актуальность темы диссертации обусловлена тем, что в историографии турецкого консерватизма отсутствуют комплексные исследования, включающие сравнительный анализ исследуемых периодов.

В диссертации, впервые всесторонне представлена аргументация сравнений между Мендересом и Эрдоганом, периодически обсуждаемая в общественно-политическом дискурсе, а также в академическом сообществе Турции, объясняя это преемственностью турецкого консерватизма, общими закономерностями перехода от либерального консерватизма к авторитаризму и харизматическим лидерством, характерным для турецкой политической жизни.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, которые делятся на девять параграфов, заключения и списка использованных источников литературы.

Во введении представлены – актуальность темы, а также цели и задачи, научная новизна, практическое значение исследования, обзор источников и литературы.

Первая глава диссертации озаглавлена **«Консервативное политическое мышление в Турции: идеологические предпосылки формирования концепции консервативной демократии»** и состоит из трех параграфов. В первом параграфе - *«Консерватизм как политическая философия: происхождение и основные характеристики»* представлены историко-идеологические характеристики становления политического консерватизма. Во втором параграфе, который озаглавлен *«Исторические предпосылки формирования турецкого консерватизма»*, изучено влияние османского наследия на становление турецкого консерватизм, проблема взаимоотношений между кемализмом и консерватизмом в республиканской Турции и представлены предпосылки для внедрения консервативных идей в политическую риторику последующих десятилетий. В третьем параграфе - *«Отношения между классическими и турецкими моделями консерватизма: сходства и различия»* представлен сравнительный анализ характеристик западных и турецких моделей консерватизма, описана общая логика отличительных черт турецкого консервативного мышления.

Вторая глава диссертации озаглавлена **«Демократическая партия как консервативная политическая сила: исторические предпосылки формирования концепции консервативной демократии»**. В первом параграфе - *«Оппозиционный период Демократической партии и личностный аспект становления: Джеляль Баяр и Аднан Мендерес»* представлены обстоятельства создания Демократической партии, переход к многопартийной политической системе и взаимоотношения противоположных политических лагерей. Во втором параграфе, который озаглавлен *«Годы правления Демократической партии с точки зрения основных принципов политического консерватизма»* деятельность правительства Мендереса трактуется в свете основных принципов политического консерватизма. В главе особое место уделено отношениям премьер-министра Турции с армянской общиной. Третий параграф - *«Свержение власти Демократической партии: военный переворот 27-го мая»* изучает предпосылки, причины и последствия военного переворота 1960 года, который был

охарактеризован современниками как «самая точная, самая эффективная и самая быстрая» политическая акция.

Третья глава диссертации – **«Консервативная демократия партии «Справедливости и Развития» - как политическая идентичность: современные интерпретации наследия Демократической партии»** состоит из трех параграфов. В первом параграфе – *«Исторический контекст создания и становления Партии справедливости и Развития»* изучены предпосылки создания нынешней правящей политической власти Турции и формирования ее идеологических особенностей с точки зрения харизматического лидерства предводителя партии - Эрдогана. Во втором параграфе, который озаглавлен *«Консервативная демократия как официальная идеология Партии справедливости и развития»* всесторонне обсуждаются типологические особенности идеологии провозглашенной политической идентичностью Партии справедливости и развития в свете идеи преемственности консервативного мышления в Турции. В третьем параграфе *«Образ Мендереса в общественно-политическом дискурсе современной Турции»* исследованы попытки мистификации политического образа А.Мендереса, представлены упоминания о бывшем премьер-министре Турции в публичных выступлениях Р.Т.Эрдогана, проявления коллективных воспоминаний о Мендересе в турецком обществе, а также проанализированы сходства и различия Мендереса и Эрдогана как харизматических лидеров придерживающихся консервативных взглядов.

В **заключении** обобщены основные выводы диссертации.

ARSHAK A. GEVORGYAN

CONSERVATISM IN THE REPUBLIC OF TURKEY IN THE CONTEXT OF HISTORICAL, IDEOLOGICAL AND SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENTS (THE PERIODS UNDER THE RULE OF THE DEMOCRATIC PARTY AND THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY)

The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the field of "World History, International Relations" 07.00.02.

The defense of the dissertation will take place at 11:00, on 30th of July of 2019, at the meeting of the Specialized council 006 "World History, International Relations" at the Institute of Oriental Studies of NAS RA.

The thesis studies the main characteristics of the concept of conservative democracy, the proclaimed official ideology of Turkey's ruling party Justice and Development in the ideological and historical context of the political processes of 1950-1960s. The main objective of this thesis is to analyse the characteristics of origin and formation of conservative thought in Ottoman, and later in Turkish society and to draw parallels between the eras of Adnan Menderes and Recep Tayyip Erdogan, revealing common patterns.

The topicality of the dissertation is conditioned by the fact that in the historiography of Turkish conservatism there are no comprehensive studies, including the comparative analysis of the studied periods.

In the thesis, the argumentation of comparisons between Menderes and Erdogan, much discussed in social and political discourse, as well as in the academic community of Turkey, are presented for the first time, explaining the latter by the continuity of Turkish conservatism, general patterns of transition from liberal conservatism to authoritarianism and charismatic leadership specific to Turkish political life.

The dissertation consists of introduction, three chapters (nine paragraphs), conclusion and bibliography.

The **introduction** presents the topicality, scientific novelty and practical value of the research, outlines the goals and objectives and gives a brief description of the sources of investigation.

Chapter one entitled **"Conservative political thinking in Turkey: ideological prerequisites for the formation of the concept of conservative democracy"** consists of three paragraphs. In the first paragraph *"Conservatism as a political philosophy: origins and main characteristics"* the historical-ideological features of the development of political conservatism are presented. The second paragraph entitled *"Historical background of the formation of Turkish conservatism"* explores the influence of the Ottoman heritage on the formation of Turkish conservatism, the problem of the relationship between Kemalism and conservatism in republican Turkey, and presents the prerequisites for the integration of conservative ideas into the political rhetoric of the next decades. In the third paragraph *"The relationship between classical and Turkish models of conservatism: similarities and differences"* a comparative analysis of western and Turkish models of conservatism is outlined, also the overall logic of distinctive features of Turkish conservative thinking is described.

The second chapter of the thesis is entitled **"The Democratic Party as a conservative political force: historical background of the formation of the concept of conservative democracy"**. In the first paragraph *"Opposition period of the Democratic Party and the personal dimension of development: Celal Bayar and Adnan Menderes"* the circumstances under which the Democratic Party was established are presented, the shift to multi-party political system and the relationship between opposing political camps are explored. In the second paragraph, entitled *"The years of Democratic Party rule with regard to the basic principles of political conservatism"* the actions of Menderes's government are interpreted in light of the basic principles of political conservatism. This paragraph focuses specifically on the relations of the Prime Minister of Turkey with the Armenian community. The third paragraph - *"The overthrow of the Democratic Party: the military coup of May 27th"* studies the preconditions, causes and consequences of the military coup of 1960, which was characterized by the contemporaries as "by far the most precise, most efficient and most rapid" political action.

The third chapter of the thesis entitled **"Justice and Development Party's conservative democracy as a political identity: modern interpretations of the Democratic Party's legacy"** consists of three paragraphs. In the first paragraph *"The historical context of the establishment and development of the Justice and Development Party"* the prerequisites for the creation of the current ruling political

power of Turkey and the formation of its ideological features are studied from the perspective of the charismatic leadership of the party leader Erdogan. The second paragraph, *entitled "Conservative democracy as an official ideology of the Justice and Development Party"* comprehensively discusses the typological features of the ideology declared as a political identity of the Justice and Development Party in light of the concept of continuity of conservative thought in Turkey. In the third paragraph *"The image of Menderes in the socio-political discourse of modern Turkey,"* attempts of mystification of A. Menderes's political image are explored, references to former Prime Minister of Turkey in the public speeches of R.T. Erdogan and expressions of collective memories of Menderes in Turkish society are presented, and also the similarities and differences between Menderes and Erdogan as charismatic leaders of conservative views are analyzed.

Conclusion sums up the main outcomes of the study.